

4. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΠΡΩΤΟΙ ΙΩΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΘΑΛΗΣ, ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ, ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ

Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει ὅλους τοὺς φιλοσόφους τῆς πρώτης περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας μ' ἓνα γενικὸ ὄνομα, τοὺς ὀνομάζει «ἀρχαίους φυσιολόγους». Θέλει μ' αὐτὸ νὰ εἰπῆ ὅτι ἦσαν ὅλοι θεωρητικοὶ τῆς φύσεως. Ἐπίσης καὶ ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει μὲ ἐνιαῖο τρόπο τὴ φιλοσοφία τῶν πρώτων Ἰώνων φιλοσόφων, καθὼς καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ τῶν ἄλλων προσωκρατικῶν. Ἡ κοινὴ ἔννοια, μὲ τὴν ὁποία χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων ὅλη αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴ προσπάθεια τῶν προδρόμων του, φέρει τὸ ὄνομα «περὶ φύσεως ἱστορία». Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ ὅτι πιστεύει ὄχι μόνον στὴν δυνατότητα ἀλλὰ καὶ στὴν ἀναγκαιότητα τῆς γνώσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Παρόμοιο πνευματικὸ ἐγχείρημα ἀλλὰ καὶ κατόρθωμα τοῦ πνεύματος, δὲν εἶχε ποτὲ ἄλλοτε πρὶν γίνει μέσα στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ πρωτότυπο, πρωτάκουστο, ὅτι ὁ λόγος ζητεῖ ἐδῶ νὰ εἰσέλθῃ μέσα στοὺς κόλπους τῆς φύσεως καὶ νὰ ἀκροασθῇ τὰ μυστικά της. Ὅλα τὰ προσωκρατικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἔχουν τὸ κοινὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς, ζητοῦν ὅλα νὰ ἀνεύρουν τὴν ἀρχὴ τῶν φυσικῶν ὄντων.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ διατυπώνεται κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὸ κάθε σύστημα δὲν ἔχει ιδιαίτερη σημασία. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ὅλα ἀναζητοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ὅλα προχωροῦν ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι εἰς τὸ εἶναι. Πρέπει ὅμως ἀπὸ τώρα νὰ ὀρίσωμε ἀκριβέστερα τὶ ἐννοοῦμε ὅταν ὁμιλοῦμε περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων. Ἡ τάση νὰ ἀνεβῆ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὴν πρώτη ἀρχὴ τῶν ὄντων δὲν εἶναι μοναδικὸ γνώρισμα τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ οὔτε καὶ τῆς φιλοσοφίας γενικῶς. Τὴν ἴδια τάση εὐρίσκομε καὶ εἰς τὰ μυθικὰ συστήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴ μυθικὴ περίοδο τῆς ζωῆς του, ἡ ὁποία προπορεύεται χρονικῶς ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ, δὲν μετασχηματίζει μόνον μὲ τὴ μυθικὴ του συνείδηση καὶ φαντασία τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ τὴ γένεσίν του σὲ μυθικὰ πρόσωπα, σὲ μυθικὰς ὀντότητες, ἀλλὰ θέλει καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον

γύρω του με ώρισμένες μυθικές δυνάμεις, τις οποίες υποβάλλει στην αντικειμενική πραγματικότητα. Και ο μῦθος ως σύστημα, όπου μέσα ο άνθρωπος κατατάσσει όλα τὰ πράγματα καὶ δίνει στὸ καθένα τὴν ώρισμένη του θέση, καὶ αὐτὸς εἶναι μιὰ ἐρμηνεία, μιὰ ἐξήγηση ὅλου τοῦ εἶναι, ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ μῦθος ρωτάει πόθεν ἔρχεται ὁ κόσμος. Ἐπίσης ἔχει καὶ ὁ μῦθος τὸ δικό του γιατί. Τὰ ἄπειρα καὶ ποικίλα γεγονότα τοῦ κόσμου, τὰ φυσικὰ φαινόμενα γενικῶς, ὁ μῦθος δὲν τὰ ἀφήνει στὴν συγκεκριμένη ποικιλία τους καὶ ἀπειρία τους, ἀλλὰ τὰ ἀνάγει καὶ αὐτὸς σὲ ώρισμένες βασικές μυθικές ὀντότητες. Αὐτὲς οἱ βασικές μυθικές ὀντότητες παίρνουν πρωταρχικὴ θέση μέσα στὴ μυθικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ὡστε γίνεται καὶ μέσα στὸν μῦθο μιὰ μεγάλη ἀφαίρεση καὶ μάλιστα ἡ πρώτη, γιατί ὁ μῦθος πρῶτος πάει πέρα ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ ὄψη τοῦ κόσμου καὶ προχωρεῖ ὡς τὴν πρωταρχὴ τοῦ κόσμου.

Ὁ μῦθος ὁμοίως εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀκολουθῇ κατ' οὐσίαν τὴ γλῶσσα τῆς ἀφηγήσεως, ἀφηγεῖται πῶς ἔγιναν τὰ πράγματα. Ἐχει καὶ αὐτὸς δική του ἀφαιρετικὴ δύναμη, προχωρεῖ δηλαδὴ πέρα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῶν αἰσθήσεων, ἀπὸ τὴν πολλότητα τῶν αἰσθητῶν. Τὸ εἶναι ὁμοίως, δηλαδὴ τὴν πραγματικότητα, ὁ μῦθος τὴν διαμοιράζει, τὴν διακρίνει σὲ ἓνα πλῆθος συγκεκριμένων μορφῶν, Θεῶν, δαιμονικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες προκύπτουν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη σύμφωνα μὲ μιὰ γενεαλογικὴ τάξη. Τὸ εἶναι ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς μιὰ σειρά ἀπὸ δυνάμεις προσωπικὲς καὶ τὰ μέλη τῆς σειράς αὐτῆς προκύπτουν κατὰ μιὰ χρονικὴ ἀκολουθία τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ μιὰ θεϊκὴ δύναμη γεννάει τὴν ἄλλη. Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ γενεαλογικὴ ἀκολουθία θεῶν, ἀπὸ ἓνα κατάλογο θεϊκῶν γενεῶν, ὅπως παρουσιάζεται στὴν Κοσμογονία τοῦ Ἡσιόδου ἢ στὴν Κοσμογονία τοῦ Φερεκύδου.

Ἀπὸ τὴν ἀπλὴ αὐτὴν ἀφήγηση περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία κατὰ βάθος εἶναι μιὰ ἀπλὴ ἀρίθμηση ἐκείνων ποὺ ἔχουν γίνει, δηλαδὴ τῶν ὄντων, διαφέρει ριζικῶς ἡ πρώτη Ἰωνικὴ φιλοσοφία, γιατί αὐτὴ θέτει μιὰ σταθερὰ καὶ αἰώνια ἀρχὴ τῶν ὄντων. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ὅπως τὴν ἐννοεῖ τώρα ἡ φιλοσοφία, δὲν χάνεται μέσα στὸ παρελθόν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει στὸν μῦθο, ἀλλὰ νο-

εἶται ὡς ἐνυπάρχουσα αἰτία μέσα εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Ἡ αἰτία αὕτη δὲν ἦταν ἀπλῶς κάποτε, (ἔτσι νοεῖ τὴν αἰτία ὁ μῦθος), ἀλλὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε. Γλωσσικῶς καὶ οὐσιαστικῶς ἡ αἰτία αὕτη, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ἡ φιλοσοφία, ἐκφράζεται μὲ τὴν ἐννοια τῆς φύσεως. Ἡ κεντρικὴ ἐννοια ὄλων τῶν πρώτων φιλοσοφικῶν συστημάτων εἶναι ἡ ἐννοια τῆς φύσεως. Ἡ λέξη «φύσις» παράγεται ἀπὸ τὸ φύειν καὶ φύεσθαι, τὰ ὁποῖα σημαίνουν τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη. Γενικῶς φύσις σημαίνει κατὰ τοὺς ἀρχαίους, τὸν κόσμον τῆς γενέσεως. Ὁ κύκλος τῆς φύσεως συμπίπτει κατὰ τοὺς ἀρχαίους μὲ τὸν κύκλο τῆς γενέσεως. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος λέγει γιὰ τοὺς πρώτους Ἑλληνας φιλοσόφους, ὅτι ὡς φύσιν ἐννοοῦν τὴ γένεση, τὴν αἰώνια πρωταρχὴ τῶν ὄντων.

Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς ὁ λόγος δὲν ζητεῖ ἐδῶ μόνον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν δρόμο τοῦ γίνεσθαι τῶν ὄντων κατὰ τὶς ἀπειρες εἰδικές μορφές τους, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ περιλάβῃ ὅλα τὰ ὄντα μέσα σὲ μιὰ γενικὴ ἀρχή, ἀλλάζει σιγά-σιγά καὶ ἡ ἐννοια τῆς φύσεως. Ἡ «μία τις φύσις» ποὺ ζητεῖται τώρα, θεωρεῖται ὡς σταθερὴ μορφή, ὡς εἶναι καὶ ὄχι ὡς γίνεσθαι. Στὰ αἰσθητήρια μας προσφέρεται ἡ φύσις σὲ ἀπειρες μορφές καὶ καταστάσεις, ὁμοῦς ἐκεῖνο ποὺ ζητεῖ τώρα ἡ φιλοσοφία καὶ τὸ ὀνομάζει φύσιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ συλλάβουν οἱ αἰσθήσεις, διότι εἶναι κατὰ πέρα ἀπὸ τὰ φαινόμενα, εἶναι τὸ μόνιμο καὶ αἰώνιο στοιχεῖο. Ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι προχωρεῖ ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ εἶναι. Ἐπὶ ὁδηγεῖται ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς γενέσεως εἰς τὴν ἐννοια τῆς πρώτης αἰτίας, ἡ ὁποῖα μένει σταθερὰ μέσα σὲ ὅλη τὴν ἀπειρόμορφη γένεση. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τὴν ἐννοια αὕτην τῆς φύσεως, τὴν ὁποῖαν ζητοῦν οἱ πρώτοι Ἕλληνες φιλοσοφοί, κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο : «ἐξ οὗ γὰρ ἐστὶν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθει μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασὶν εἶναι τῶν ὄντων καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὔδεν αἰετῶν οὐδ' ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως αἰεὶ σωζομένης». Τοῦτο εἶναι τὸ ὀλωσδιόλου καινούργιο μέσα στὴν ἐννοια τῆς φύσεως ποὺ ἀναπτύσσεται τώρα μὲ τὴν Ἰωνικὴ φιλοσοφία : Τὰ δύο ἀντίθετα γνωρίσματα, τὸ γίνεσθαι

καὶ τὸ εἶναι, ἢ ἀλλοίωση καὶ ἢ διατήρηση, τὸ φαίνεσθαι καὶ τὸ εἶναι, δὲν νοοῦνται μόνον χωριστὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἀναφέρεται ἀμεσα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ἡ φύση τῆς ἀρχῆς, τῆς πρώτης αἰτίας, εἶναι τέτοια ὥστε κατὰ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα διακρίνεται, διαχωρίζεται σὲ μιὰ ἄπειρη ποικιλία εἰδικῶν μορφῶν, δίχως ὅμως νὰ χάνη μέσα σ' αὐτὰ τὴν ἀρχικότητά της, τὴ σταθερότητά της, ἀλλὰ μένει ὡς ὁ κύριος ἄξων ὅλου τοῦ γίγνεσθαι.

α) Θαλῆς

Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος εἶναι ὁ πρῶτος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος ἀνεζήτησε τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων κατὰ τρόπον ὄχι μυθολογικό. Ὁ Θαλῆς εἶναι, λέγει, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τριαύτης φιλοσοφίας, δηλαδή ὁ ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας. Ἐγεννήθη περίπου κατὰ τὰ 625 π.Χ., εἶναι σύγχρονος τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Κροίσου καὶ κατὰ τὰ 585 π.Χ. προεῖπε τὴν ἔκλειψη τοῦ ἡλίου, ἡ ὁποία ἐγινε κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος τὴν 28 Μαΐου. Ἴσως ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτο. Δὲν γνωρίζομε ἂν ὁ Θαλῆς μεταχειρίσθηκε ὁ ἴδιος τὴ λέξη «ἀρχή», γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν πρώτη αἰτία τῶν ὄντων. Πάντως, ὡς πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων ἔθεσε ὁ Θαλῆς, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ ὕδωρ. Ἡ φιλοσοφικὴ ἀξία αὐτῆς τῆς συλλήψεως εἶναι ὅτι μέσα σ' αὐτὴν ἐκδηλώνεται ὁ πόθος τοῦ πνεύματος νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ πολλὰ φαινόμενα, ποὺ πλημμυρίζουν τὴς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ πρώτη ἀρχή, νὰ ἀφήσῃ τὴν πολλότητα καὶ νὰ προχωρήσῃ στὴν ἐνότητα. Ἔτσι ὁ Θαλῆς πρῶτος ἐλευθέρωσε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ μυθικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία ἔθετε πολλὰς ἀρχὰς καὶ μάλιστα κατὰ χρονικὴ ἀκολουθία, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ γενεαλογικὴ σειρά τῶν θεῶν ὡς αἰτία τοῦ κόσμου. Κατ' οὐσίαν τὸ πνεῦμα προχωρεῖ τώρα ἀπὸ τὸ χάος εἰς τὸν κόσμον, ἀπὸ τὴν ἀταξία εἰς τὴν τάξη, ἀπὸ τὰ πολλὰ στὸ ἓνα, ἀπὸ τὰ ἄπειρα φαινόμενα στὸ ἓνα νοούμενο, ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι εἰς τὸ εἶναι.

Ἡ πρώτη ὅμως ἀρχή, τὸ ὕδωρ, δὲν εἶναι κατὰ τὸν Θαλῆ ἓνα-ἄπλο στοιχεῖο τῆς γῆμεας, ὅπως τοῦτο νοεῖται σήμερα, ἀλλὰ εἶναι ἐμψυχα. Ἡ πρώτη ὕλη δὲν εἶναι ἐδῶ δίχως ψυχὴ καὶ ζωὴ. Ἦλη καὶ ζωὴ κατὰ τὸν Θαλῆ συνυπάρχουν. Μεγάλῃ σημασίᾳ

ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θαλῆς συνέλαβε μία κοινή ἀρχή, μία κοινή οὐσία, ἐνωτική τῶν κατὰ μέρος ὄντων. Τοῦτο ἦταν μία γενναία ἀφαίρεση τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία ὑπερνίκησε τὸν μῦθο καὶ ὑπῆρξε γονιμώτατη γιὰ τὴν περαιτέρω πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θαλῆς ὑλοποιεῖ τὴν πρώτη ἀρχή τοῦ κόσμου, ὅτι θέτει τὸ ὕδωρ ὡς πρώτη ἀρχή, σημαίνει ἐξ ἄλλου ὅτι τὸ πνεῦμα, ἂν καὶ προχώρησε μὲ τὴ σύλληψη αὐτὴν πέρα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ μυθικὰ ὄντα, δὲν ἔχει ἀκόμη τὴ δύναμη νὰ συλλάβῃ μιὰ ἀρχή νοητὴ καὶ πιάνεται ἀπὸ ἓνα ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, ὅπως εἶναι τὸ ὕδωρ. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λοιπὸν ὁ νοῦς ζητεῖ ἐδῶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὴν ζητεῖ ἀκόμη ὡς κάτι ὑλικό.

Πῶς κατέληξε ὁ Θαλῆς νὰ θέσῃ τὸ ὕδωρ ὡς πρώτη ἀρχή τοῦ κόσμου; Ἡ ἀρχαία παράδοση δὲν μᾶς βοήθει καὶ πολὺ γιὰ νὰ ἀπαντήσωμε εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ φιλόσοφος φαίνεται ὅτι δὲν ἄφησε κανένα σύγγραμμα. Κατὰ μιὰ προσωπικὴ ὑπόθεση τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Θαλῆς κατέληξε στὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ αἰτία τῶν πάντων, ἐπειδὴ «πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχει». Ἴσως νὰ παρωρμήθηκε ὁ Θαλῆς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρησιν. Ἴσως ὅμως νὰ συνετέλεσε σ' αὐτὸ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὅλη ἡ ζωὴ τῆς Μιλήτου, ὅπου ἐγεννήθη καὶ ἔζησε ὁ φιλόσοφος, ἦταν ζωὴ ναυτικὴ. Ἡ θάλασσα ἦταν τὸ στοιχεῖο τῶν Μιλησίων. Ἐπίσης δὲν γνωρίζομε πῶς ἐννοοῦσε ὁ Θαλῆς τὴν γένεσιν τῶν ὄντων ἀπὸ τὸ ὕδωρ, δηλαδὴ κατὰ ποιά διαδικασίαν ἐφαντάσθηκε αὐτὴν τὴν καταγωγὴν τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν πρώτη αἰτία. Ὅπωςδήποτε ἡ συμβολὴ τοῦ Θαλῆ εἶναι ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος, δηλαδὴ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε λογικῶς μιὰ ἀρχή γιὰ ὅλα τὰ ὄντα. Ἐκτὸς αὐτοῦ μέσα του ἀφυπνίζεται καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πραγματικῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὸν Θαλῆν εἶναι ταυτοχρόνως μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος. Ἡ ἀρχαία παράδοση ἀποδίδει σ' αὐτὸν πολλὰ γεωμετρικὰ θεωρήματα. Εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν συνείδησιν περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ προχώρησαν ἀπὸ τὶς ἐμπειρικὰς πρακτικὰς γνώσεις εἰς θεωρητικὰς καὶ ἐζήτησαν λογικῶς νὰ κατατάξουν τὶς γνώσεις σ' ἓνα σύστημα. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπίσης ὁ Θαλῆς ἐμέτρησε τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων

μέ βάση τή σκιά τους. Ἡ μέθοδος πού ἀκολούθησε εἶναι ἡ ἐξῆς :
 Ἔστησε στό ἔδαφος μιᾶ ράβδο ὀρθία καί ἐπερίμενε τή στιγμή τῆς
 ἡμέρας ὅπου ἡ σκιά τῆς ράβδου θά εἶναι ἴση πρὸς τὸ ὕψος τῆς.
 Ἐπειτα ἐπῆρε τή ράβδο καί μέ αὐτήν ἐμέτρησε τήν ἴδια στιγμή τῆς
 ἡμέρας τὸ μῆκος τῆς σκιάς μιᾶς πυραμίδας. Τὸ μῆκος τῆς σκιάς
 τῆς πυραμίδας κατὰ τήν στιγμή αὐτήν τῆν ἡμέρας ἦταν ἴσο μέ τὸ
 ὕψος τῆς πυραμίδας. Ἐπίσης ἡ παράδοση λέει, ὅτι εὑρῆκε τρόπο νὰ
 ὑπολογίσει τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ξηρὰ ἐνὸς πλοίου εὑρισκομένου
 στό ἀνοικτὸ πέλαγος. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Θαλῆς ἐπίστευε ὅτι
 ἡ γῆ, δηλαδή ἡ ξηρὰ, ἐπιπλέει ἐπάνω στὴ θάλασσα. Ἐθεωροῦσε δη-
 λαδῆ τὴν ξηρὰ ὡς νῆσο μέσα στὸν ὠκεανό, πού ἐπάνω τῆς ὑψώ-
 νοιαν ὁ θόλος τοῦ οὐρανοῦ. Τοὺς σεισμοὺς τοὺς ἀπέδιδε εἰς τὶς κι-
 νῆσεις τοῦ ὕδατος τοῦ ὠκεανοῦ, ὅπου ἐπάνω ἐπέπλεε ἡ ξηρὰ. Τέλος
 ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες παραδόσεις γιὰ τὸν Θαλῆ, ἀλλὰ καμμία
 ἀπ' αὐτὲς δὲν φαίνεται ἱστορικῶς ἀξιόπιστη. Οὔτε γιὰ τὶς παραδό-
 σεις πού ἀναφέραμε ἔχομε ἱστορικὲς μαρτυρίες. Ὅμως ὅλες αὐτὲς
 οἱ παραδόσεις ἔχουν μιὰ ἀξία, δηλώνουν ὅτι ὁ Θαλῆς ὑπερεῖχε ὄχι
 μόνον μέ τὴ φιλοσοφία του, ἀλλὰ καί μέ τὶς εἰδικὲς γνώσεις του,
 ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του.

6) Ἀναξίμανδρος

Ὁ Ἀναξίμανδρος ἦταν συμπολίτης τοῦ Θαλῆ, ἐγεννήθηκε
 κατὰ τὰ 621 π. Χριστοῦ, ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Θαλῆ, πρώτου
 φιλοσόφου τῶν Ἑλλήνων καί πέθανε σὲ ἡλικία 64 ἐτῶν. Περὶ
 τῆς ζωῆς του δὲν γνωρίζομε σχεδὸν τίποτε. Τὸ σύγγραμμά του
 «Περὶ φύσεως» εἶναι τὸ πρῶτο φιλοσοφικὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ τάση τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία
 πρωτοφανερώθηκε μέ τὸν Θαλῆ, ἀλλὰ ἔμεινε ἀκόμα στενὰ συνδε-
 δεμένη μέ τὴν αἴσθησι, αὐτὴ λαμβάνει τώρα μέ τὸν Ἀναξίμανδρο
 γενικώτερη μορφή. Καί ὁ Ἀναξίμανδρος ζητεῖ τὴν ἐνιαία ἀρχὴ
 τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴ αὐτὴν δὲν πιστεύει ὅτι θά τὴν εὑρῆ
 μέσα στὴ σφαῖρα τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ φθαρτοῦ. Τὸ ὕδωρ τοῦ
 Θαλῆ ἀνήκει στὸν κόσμο τῶν πεπερασμένων καί αἰσθητῶν, ὑπό-
 κείται συνεπῶς στὴν ἀλλοίωσι καί ἀλλαγῆ. Γιὰ τοῦτο ὁ Ἀναξί-
 μανδρος προχώρησε πέρα καί ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑλικὴ ἀρχή, ἀλλὰ καί
 πέρα ἀπὸ κάθε ὑλικὴ ποιότητα. Καμμιά ὑλικὴ ποιότητα καί καμμία

ύλικό στοιχείο δέν είναι δυνατόν νά είναι ἡ ἀρχή τοῦ κόσμου, γιατί ὅλα αὐτά είναι πεπερασμένα. Συνεπῶς μόνον κάτι πέρα ἀπό τά αἰσθητά δύναται νά τεθῆ ὡς ἀρχή τῶν ὄντων. Τό κάτι τοῦτο είναι κατὰ τόν Ἀναξίμανδρον τὸ ἄπειρον. Ἡ ἀρχή αὐτή, τὸ ἄπειρον, ἀποκρούει κάθε τι τὸ πεπερασμένο. Κατὰ τήν μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη καί τοῦ Θεοφράστου, ὁ Ἀναξίμανδρος θεωροῦσε τὸ ἄπειρον δίχως κανένα ποιοτικό καί ποσοτικό προσδιορισμό. Τὸ ἄπειρο, γιά νά είναι ἀρχή ὅλων τῶν ἄλλων, δέν είναι οὔτε ψυχρὸ οὔτε θερμό, δέν ἔχει οὔτε χρῶμα οὔτε ἦχο, δέν είναι καθόλου ἀπτὸ καί δέν ἔχει καμμιά μορφή, γιατί κάθε μορφή είναι πεπερασμένη. Συνεπῶς δέν είναι τὸ ἄπειρο οὔτε αἰσθητό. Ὅμως είναι ὕλη. Δέν ἦταν δυνατό ὁ Ἀναξίμανδρος νά θεωρήσῃ τὸ ἄπειρο ὡς ἄυλο. Τήν πρώτη ὅμως αὐτὴν ὕλη, τήν πρωταρχή τῶν ὄντων, τήν ἀπεγνύμνωσε ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπὸ κάθε πεπερασμένη ιδιότητα. Ὁ Θαλῆς ἤδη, μὲ τήν ἀφαίρεση ποὺ ἔκαμε, παραμέρισε ὅλη τήν ποικιλία τῶν ιδιοτήτων τῶν ὄντων καί ἐκράτησε μόνο ἓνα στοιχείο, τὸ ὕδωρ, καί αὐτὸ τὸ ὕψωσε σὲ ἀρχή τῶν πάντων. Ὁ Ἀναξίμανδρος τώρα ἀπογυμνώνει τήν πρώτη ὕλη καί ἀπὸ ὅλα τά πεπερασμένα γνωρίσματά της καί αὐτὴν τήν γυμνή ὕλη, τήν ὀλωσδιόλου ἀμορφη, τήν ὀνομάζει ἄπειρον. Μία ὕλη ὅμως, ἡ ὁποία δέν ἔχει καμμιά ιδιότητα, δέν είναι πιά ὕλη, είναι καθαρὰ ἔννοια. Μόνον ὁ νοῦς είναι δυνατόν νά τήν συλλάβῃ. Ὁ Ἀναξίμανδρος ὅμως δέν ἔφθασε σ' αὐτὴν τήν ἀποσαφήνιση τῆς ἔννοιας τοῦ ἀπείρου. Τοῦτο ἔγινε ἀπὸ ἄλλους πολὺ ἀργότερα.

Γιατὶ ὅμως ὠνόμασε ὁ Ἀναξίμανδρος τήν ἀρχή τοῦ κόσμου ἄπειρον; Διότι, ἂν δέν ἦταν ἀπειρη, δηλαδή ἀνεξάντλητη καί ἀκένωτη, δέν θά ἦταν δυνατόν νά είναι ἀρχή τῶν πεπερασμένων. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Ὁ φιλοσοφικός νοῦς προχωρεῖ μὲ τόν Ἀναξίμανδρο πολὺ πέρα ἀπὸ τόν κόσμο τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τήν ἀρχαία παράδοση αὐτὸς πρῶτος χρησιμοποίησε τὸν ὄρο ἀρχή. Γιά νά γίνωνται ὅλα τά ἄλλα ἀπ' αὐτὴν τήν ἀρχή, γιά νά ἀνακύπτουν ἀπὸ τὸ βάθος της, πρέπει ἡ ἀρχή αὐτὴ νά είναι ἀνεξάντλητη. Γιά τοῦτο τὸ ἄπειρο τοῦ Ἀναξίμανδρου εἶναι ὄχι μόνο ποιοτικῶς ἀόριστο, ἀλλὰ δέν ἔχει καί ὄρια οὔτε ἐν χρόνῳ οὔτε ἐν χώρῳ. Τῆ διαδικασίᾳ, κατὰ τήν ὁποίαν προκύπτουν τά πεπερασμένα ὄντα ἀπὸ τὸ ἄπειρο, ὁ Ἀναξίμανδρος τήν θεωρεῖ ὡς γένεση ἐν χρόνῳ καί χώρῳ καί ὡς ποιοτικό προσδιορισμό. Εἰ-

ναι ὡσάν νὰ ἐκκρίνωνται οἱ αἰσθητὲς ἀντιθέσεις τῶν πραγμάτων ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ ἀπὸ τὸ ἄπειρον. Γιὰ τοῦτο ὁ Ἀναξίμανδρος ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ἐκκρίνεσθαι. Τὰ πεπερασμένα ὑπάρχουν μόνο ὡς ἀντίθετα. Τὸ ἄπειρον ὅμως ὡς ἀρχὴ περιέχει μέσα του ὅλα τὰ ἀντίθετα. Μὲ τὴν σκέψη αὐτήν, ὅτι δηλαδή τὰ αἰσθητὰ εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν μόνον ὡς ἀντίθετα, ὁ Ἀναξίμανδρος εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ Ἡρακλείτου. Τὰ αἰσθητὰ εἶναι συγκεκριμένα, μερικὰ φαινόμενα ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ τοῦ ἐνὸς ἀπείρου, εἶναι ἐκκρίσεις τῆς μιᾶς ἀρχῆς. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι μεταφυσικὴ, ὑπερβατικὴ καὶ κατ' οὐσίαν ἀπρόσιτη στὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ τὸν τρόπον ὅμως ποὺ ἐννοεῖ τὸ ἄπειρον ὁ Ἀναξίμανδρος, τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα ὄντα, ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων, χάνει τὴ σημασία του. Ἡ ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ διάκριση τῶν ὄντων, ἡ διαδικασία τῆς γενέσεως εἶναι μιὰ ἀπλή συνέπεια τοῦ σκληροῦ νόμου. Τὸ ἄτομο δὲν ἔχει ἐδῶ ιδιαίτερη αὐτοτέλεια. Ἡ ὑπαρξὴ του θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρο ὡς μιὰ ἐκπτώση καὶ συνεπῶς ὡς μιὰ ἐνοχὴ. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον ὑπόκειται στὴν ἀντικειμενικότητα, στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἐνοχὴ, ἡ ὁποία πληρώνεται ἀκριβῶς μὲ τὸν θάνατο. Τοῦτο ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ἀναξίμανδρος λέγει : « Ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι τὸ ἄπειρο. Ἀπ' ἐκεῖνο ὅμως ποὺ τὰ πάντα γεννιῶνται, σ' αὐτὸ ἀκριβῶς γυρίζουν ὅλα μὲ τὸν θάνατο, σύμφωνα μὲ τὴ μοῖρα. Γιατὶ ἐκπληρώνουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο τὴν ποινὴ τους κατὰ τὴν τάξιν τοῦ χρόνου ». Αἰώνια καὶ ἀκίνητη, ὅπως καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἄπειρο, εἶναι καὶ ἡ κοσμοπλαστικὴ καὶ κοσμοκαταστροφικὴ του δύναμη. Ἡ δύναμη αὐτὴ εἶναι μιὰ «κίνησις ἀίδιος». Ἀπειροὶ κόσμοι προκύπτουν ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου καὶ ξαναγυρίζουν μὲ τὸν θάνατο στὴν πηγὴ τῆς προελεύσεώς των. Ἔτσι ὁ κόσμος εἶναι ἓνα ἄπειρο γίνεσθαι, δὲν ἔχει στατικὴ μορφή. Ἡ γένεση καὶ ἡ φθορὰ τῶν κόσμων, οἱ ὁποῖοι προκύπτουν ἀπὸ τὸ ἄπειρο, εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν προβολὴ τῶν ἀντιθέσεων ἀπὸ τὸν κόλπο τοῦ ἐνός, τοῦ ἀπείρου. Οἱ κόσμοι αὐτοὶ γίνονται καὶ φθείρονται κατὰ περιοδικὴ ρυθμικότητα.

γ) Ἀναξιμένης

Ὁ τρίτος κατὰ σειράν Μιλήσιος φιλόσοφος εἶναι ὁ Ἀναξιμένης. Περὶ τῆς ζωῆς του δὲν γνωρίζομε σχεδὸν τίποτε. Ἀπὸ τὴν

μεταγενέστερη παράδοση ονομάζεται έταῖρος καὶ γνώριμος τοῦ Ἄναξιμάνδρου. Πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Ἄναξιμάνδρου. Ἐζησε κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ καθορίσωμε σαφῶς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ζωῆς του. Πάντως ὁ Ἄναξιμένης εἶναι ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς τῆς Μιλήτου, τῆς ὁποίας τὴν ἀνθιση ἐτερμάτισε ἡ ἄλωση τῆς Μιλήτου ἀπὸ τοὺς Πέρσας τὸ 494 π.Χ.

Ἐνῶ ὁ Ἄναξίμανδρος προχώρησε πολὺ πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπείρου ἔθεσε τὸ πρῶτο θεμέλιο τῆς ἰδεοκρατικῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἄναξιμένης εἶναι περισσότερο ἐμπειρικός. Ὁ Ἄναξιμένης δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἀρχὴν ποὺ ἔθεσε ὁ Ἄναξίμανδρος, δηλαδὴ τὸ ἄπειρο, νοεῖ ὅμως αὐτὴν ὄχι ὡς ὕλη ἀόριστή καὶ δίχως ποιότητα, ἀλλὰ ὡς ταυτόσημη μὲ τὸν ἀέρα, δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος αὐτὸς γυρίζει πάλι στὰ ὑλικά στοιχεῖα. Εἶναι ὡσὰν ὁ φιλοσοφικός νοῦς νὰ μὴ μπόρεσε νὰ σταθῆ, στὸ ὕψος τῆς ἀφαιρέσεως, ὅπου ἔφθασε μὲ τὴν ἔννοια, ποὺ συνέλαβε ὁ Ἄναξίμανδρος. Στὸν ἀέρα τώρα ὁ Ἄναξιμένης προσδίδει τὸ κατηγορημα τοῦ ἀπείρου. Ἐτσι ὅμως τὸ ἄπειρον χάνει τὴν πρωταρχικὴ καὶ ὅλως ἰδιαιτέρη σημασία του, γιατί ἓνα ὑλικὸ στοιχεῖο, ὅπως εἶναι ὁ ἀήρ, μὲ ὑλικὲς ποιότητες καὶ ὑλικοὺς προσδιορισμοὺς, δηλαδὴ μὲ συγκεκριμένη μορφή, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἄπειρον. Καὶ ναὶ μὲν λέγει ὁ Ἄναξιμένης ὅτι ὁ ἀήρ εἶναι ἀόρατος καὶ δὲν εἶναι αἰσθητὸς ὅταν εἶναι στὴν ἀρχικὴ, κανονικὴ του κατάστασι, ὅταν εἶναι «ὀμαλώτατος», καὶ ὅτι γίνεται αἰσθητὸς μόνον ὅταν ἀραιώνεται καὶ πυκνώνεται, ὅταν θερμαίνεται καὶ ψύχεται, δηλαδὴ ὅταν προσλαμβάνη τὴ μορφή τῶν συγκεκριμένων αἰσθητῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐννοεῖ τὸν ἀέρα ὡς ἐμπειρικὴ ὕλη.

Ὁ Ἄναξίμανδρος γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων συνέλαβε τὸ ἄπειρον, ἀλλὰ ἀπομάκρυνε ἀπὸ αὐτὸ κάθε ποιότητα καὶ κάθε μορφή. Μόνον ἔτσι θὰ εἶχε τὸ ἄπειρο τὴ δύναμη νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀρχὴ τῶν πάντων, ἂν δηλαδὴ δὲν εἶχε καμμιά μορφή συγκεκριμένη, ἀλλὰ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ προσλάβῃ ὅλες τὶς μορφὲς δίχως τὸ ἴδιο νὰ πάθῃ τίποτε. Ἡ σκέψις αὐτὴ τοῦ Ἄναξιμάνδρου δηλώνει τὴν πρόοδο, ποὺ ἔκανε ὁ φιλοσοφικός νοῦς μετὰ τὸν Θαλῆ. Μὲ τὸ ἄπειρον τοῦ Ἄναξιμάνδρου συνέλαβε ὁ φιλοσοφικός νοῦς τὴν ἔννοια τῆς ἀρχῆς κατὰ τρόπον ἀπεριόριστο. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἄναξι-

μάνδρου δὲν εἶχε καμμία ὑλικὴ ποιότητα. Αὐτὸ ὅμως τὸ βῆμα τοῦ νοῦ πρὸς τὴν καθαρὰ νόηση τὸ ἀνακαλεῖ σχεδὸν ὁ Ἀναξιμένης, ἀφοῦ θέτει ὑλικὴ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, τὸν ἀέρα. Τὴν ὀπισθοδρόμηση αὐτὴν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τὴν συγκαλύπτει ὁ Ἀναξιμένης μετὴ δῆλωσής του ὅτι τὰ αἰσθητὰ εἶναι τρόποι κυπνώσεως καὶ ἀραιώσεως τοῦ ἀέρος, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ἄπειρος. Ἔτσι φαίνεται ὅτι τὰ αἰσθητὰ ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένη με μιὰ ἀρχὴ μὴ αἰσθητή. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ἀπλῶς, γιατί ἡ ἀρχή, τὴν ὁποῖαν θέτει ὁ Ἀναξιμένης, ὁ ἀήρ, ἢ εἶναι κάτι αἰσθητό, ὁπότε ὁ φιλοσοφικός νοῦς ἐπιστρέφει στὸ σημεῖο, ὅπου ἦταν μετὸν Θαλῆ. Ἄν δὲν εἶναι κάτι αἰσθητό, τότε ἐπιστρέφει στὸ ἄπειρο τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ὅπως ὅμως τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλῆ ἔτσι καὶ ὁ ἀήρ τοῦ Ἀναξιμένη θεωρεῖται ἔμψυχος. Ὑλὴ καὶ ζωὴ θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένη ὡς σύμφυτα. Δὲν ὑπάρχει ἀήρ δίχως ψυχὴ. Ὁ ἀήρ αὐτὸς τοῦ Ἀναξιμένη εἶναι ἡ ἔμψυχωτικὴ καὶ ζωογόνος πνοὴ (πνεῦμα), ἡ ὁποία διατρέχει τὸ σύμπαν καὶ προκαλεῖ ὅλη τὴ γένεση καὶ τὴν κίνηση μέσα σ' αὐτό. Ὁ Ἀναξιμένης λέγει «ὅπως, ἡ ψυχὴ μας, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ ἀήρ, συγκρατεῖ ὅλο τὸ σῶμά μας, ἔτσι καὶ τὸν κόσμον ὅλον, τὸν συνέχει ἡ πνοὴ (πνεῦμα) καὶ ὁ ἀήρ». Ὡστε ὁ Ἀναξιμένης ὑλοποιεῖ τὴν ἀρχὴ τῶν ἔντων καὶ συνεπῶς ξαναγυρίζει ἐκεῖ ὅπου ἦταν ὁ Θαλῆς.

5. Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἡ δεύτερη πόλις τῆς Ἰωνίας, ὅπου μετὰ τὴν Μίλητον ἐμφανίζεται ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἡ Ἔφεσος. Ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ Ἡράκλειτος, ὁ λεγόμενος σκοτεινός. Ἐζῆσε περίπου ἀπὸ τὰ 536 ὡς τὰ 470. Ὁ Ἡράκλειτος, ἐπειδὴ ἔβλεπε ὅτι ἡ δημοκρατία κατέληγε συχνὰ στὴν ἀναρχία, παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ θέση, ποὺ τοῦ ἔδινε ἡ ἀριστοκρατικὴ του καταγωγὴ μέσα στὴν πόλιν, ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ τὰ κοινὰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια τῆς ζωῆς του ἔγραψε ἓνα ἔργο, ἡ κατανόηση τοῦ ὁποίου ἦταν καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἀκόμη δύσκολη. Τὰ λίγα ἀποσπάσματα, ποὺ διασώθηκαν ἀπὸ τὸ ἔργο του, ἐπιβεβαιώνουν τὴ γνώμη τῶν ἀρχαίων, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἦταν δυσνόητος. Ὁ Ἡράκλειτος ἦταν ὁ πρῶτος ἀρχαῖος φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν ἀρχαία πολιτικὴ ζωὴ μετὰ βάση τὴ βαθύτερη ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ γνῶση